

Шевченко Анатолій Євгенійович,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права
ННІ права Університету державної фіскальної служби України
Бадахов Юрій Назірович,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У 30-40 РОКАХ ХХ СТ.

Специфіка завдань, які покладалися на органи державної безпеки, перетворювала проблему кадрів на одну з головних. «Специ» дореволюційної школи не мали довіри більшовицької влади, а для підготовки своїх потрібен був час. Оскільки для зарахування на роботу до цих структур до кандидатів висувалися не лише суто професійні вимоги, а й вимагалось певних рис характеру та «чистої» анкети, кадрове поповнення органів державної безпеки здійснювалося з певними труднощами.

Ще наприкінці 20-х – на початку 30-х років працівники органів безпеки, які щойно стали до роботи, набували знань, умінь і навичок безпосередньо в підрозділах чи на короткотермінових курсах.

Із 1930 р. в Москві діяла Центральна школа ОДПУ, на базі якої від січня 1932 р. працювали тримісячні курси підготовки та перепідготовки керівного складу (начальників управлінь, відділів ПП ОДПУ, начальників відділень та ін.). З утворенням НКВС її перейменували в Центральну школу ГУДБ НКВС СРСР. Відтоді вона здійснювала лише перепідготовку оперативного складу УДБ. З цією метою було сформовано два навчальні потоки: вищого керівного складу (9-місячний курс навчання), старшого й середнього оперскладу (по річному курсу), молодшого (дворічний курс) [1]. Професійний вишкіл у згаданому навчальному закладі, як і на короткотермінових курсах, із числа майбутніх республіканських керівників у досліджуваний період пройшли лише одиниці. Цю та інші деталі підготовки кадрів органів державної безпеки, зокрема і в радянській Україні, зауважують у своїй спеціальній науковій розвідці вітчизняні дослідниці Т. Вронська та С. Ляковська.

Тим часом потреба в кадрах постійно зростала. Від літа 1934 р. гостро постала проблема підготовки кадрів державної безпеки для політвідділів МТС та радгоспів. Роком пізніше так само терміново належало поповнити відповідними співробітниками щойно сформовані авіаційні, механізовані, кавалерійські, стрілецькі й інші частини та з'єднання Збройних сил СРСР.

Таке зростання масштабів потреб потенційного поповнення згаданих галузей, інші «профільні» завдання, що ставилися перед органами держбезпеки, вирішити було неможливо. Нагальна потреба спеціального вишколу диктувалася й низьким загальноосвітнім рівнем тих працівників, які вже перебували в штаті (у 1934 р. 40,6% представників керівного складу НКВС союзного і республіканського рівнів мали початкову освіту, 41,7 % – незакінчену середню), тому ставили на порядок денний організацію системи підготовки кадрів. У зв'язку з цим у циркулярі НКВС СРСР №55597 (березень 1935 р.) зазначалося, що Управління держбезпеки зобов'язане перебудувати роботу з кадрами, забезпечити підготовку й перепідготовку фахівців на місцях [2, с. 548-552].

Саме тому виникла ідея створення відомчих навчальних центрів у різних регіонах Союзу РСР. Наказом НКВС СРСР №306 «Про організацію та комплектування 1-го набору 10-ти міжкrajових шкіл з підготовки оперативного складу УДБ» (10 серпня 1935 р.) одна з таких шкіл організовувалась у Києві. Разом у цих закладах зараховували на навчання майже 2 тис. слухачів. Набір контингенту міжкrajових шкіл, згідно з наказом НКВС СРСР №317 від 28 серпня 1935 р., мали забезпечити мандатні комісії при обласних управліннях внутрішніх справ за встановленою розверсткою. Ця практика, до якої долучалися союзні й республіканські партійно-радянські органи, місцеві органи НКВС, збереглася й надалі [3, с. 299].

Керівні документи містили перелік вимог до претендентів та процедуру їхньої спецперевірки. Право на вступ мали фізично здорові громадяни віком від 22 до 35 років із закінченою середньою освітою, демобілізовані молодші командири прикордонної та внутрішньої охорони НКВС, працівники неоперативних підрозділів внутрішніх справ, придатні для використання в

роботі органів держбезпеки, обов'язково члени партії з принаймні дворічним стажем, які не мали стягнень.

Претенденти проходили медогляд, а також співбесіду в приймально-відбірковій комісії із загальноосвітніх предметів, військової та політичної підготовки. Співвідношення часу на вивчення різних дисциплін у Київській міжкrajовій школі (КМШ) було таким: російська та іноземна мови, економічна географія, основи радянського будівництва, математика – 450 годин (26,8% аудиторних годин); історія ВКП(б) та економічна політика СРСР – 340 годин (20,2%); тактика, стройова та стрілецька підготовка, топографія, автосправа – 236 годин (18,5%). Спецпредметам – «Оперативна робота ГУДБ НКВС», «Слідча справа», «Кримінальне право», «Оперативно-чекістські ігри», «Диверсія і терор противника», «Шпигунство», «Історія ВЧК – ОДПУ – НКВС та організаційна структура» – відводилося більшість часу – 34,5% навчальних годин [1].

Після аудиторних занять слухачі проходили практику в оперативних підрозділах на місцях та в центральному апараті УДБ НКВС УСРР, 8-денні табірні збори. Випускникам присвоювали звання «старший сержант органів державної безпеки».

Для Київської міжкrajової школи встановили доволі великий ліміт набору – 300 осіб. Та навіть за умови розверстки, що здійснювалася на підставі постанов ЦК КП(б)У, стовідсоткового наповнення навчального контингенту жодного року забезпечити не вдалося. У першому випуску, що відбувся наприкінці 1936 р., налічувалося 168 слухачів.

Викладацький та допоміжний склад КМШ за штатом мав становити 98 осіб, зокрема, – 12 начальників навчальних груп, 2 старші керівники циклів та 8 викладачів. Однак заповнити таку кількість посад кваліфікованими кадрами не вдавалося. Тому кількість працівників постійною не була. У 1937 р. тут викладали 19 лекторів, до складу яких входили практики – начальники й заступники начальників секретно-політичного, особливого, економічного, транспортного та інших відділів УДБ НКВС республіки, а також начальники відділень УДБ [1].

Звертає на себе увагу та обставина, що випуск Київської міжкрайової школи 1938 р. здійснили достроково, наприкінці літа. Абсолютно очевидно, що такі темпи були спричинені, зокрема, розгортанням масових репресій в СРСР і УРСР. Потрібні були фахівці, які не лише мали відповідну ідеологічну підготовку, а й хоча б поверхові знання основ радянського права та кримінального процесу. Багато хто з випускників Київської школи брали участь у допитах арештованих «контрреволюціонерів», ставали учасниками «конвеєрів» – безперервних допитів в'язнів.

ЦК КП(б)У також долучився до не лише «юридичного» забезпечення діяльності органів держбезпеки, а й кадрового, хоча його ухвали лише деталізували й конкретизували алгоритм виконання директив ЦК ВКП(б). Для прикладу, 11 листопада 1937 р. політбюро ЦК ВКП(б)У видало постанову «Про організацію і комплектування шкіл Головного управління державної безпеки на 1938 рік», підставою для якої слугувала постанова оргбюро ЦК ВКП(б) від 31 жовтня 1937 р. 25 серпня 1938 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалила постанову «Про мобілізацію комуністів і комсомольців у Київську міжкрайову школу ГУДБ», в якій фіксувалася розверстка по областях республіки. Проблеми, пов'язані з підготовкою кадрів для органів держбезпеки, порушувалися в постановах Політбюро ЦК КП(б)У «Питання НКВС УРСР» (5 квітня 1939 р.) [4, арк. 170-172] та «Про відбір слухачів у Вищу школу НКВС СРСР на 1939 – 1940 рр.» (19 квітня 1939 р.) [5, арк. 117-120].

Партійний центр призначав керівні кадри вищої ланки й давав санкцію на вступ на посади середнього рівня.

У жовтні 1938 р. згаданий відомчий навчальний заклад передислокували до Харкова, а в листопаді за наказом союзного НКВС його перейменували в Українську міжкрайову школу НКВС.

Аби подолати хронічний кадровий дефіцит, окрім міжкрайових шкіл для підготовки різних категорій оперативних працівників, створювали спеціалізовані навчальні заклади. На території УРСР восени 1937 р. укомплектували Харківську школу зовнішньої розвідки, для якої за партійно-

комсомольською розверсткою мали підібрати 200 слухачів, із яких 20 володіли б іноземними мовами. Вимоги для кандидатів були аналогічні до тих, які висувалися до претендентів на навчання в КМШ, лише віковий ценз обмежувався 22 – 27 роками [5, арк. 117-120].

Слід зазначити, що реальна кількість тих, хто закінчував Центральну (в Москві), Київську (а потім Українську) міжрайову школи, не могли задовольнити потреби органів держбезпеки в кадрах. Більшість нових працівників отримували знання й практичні навички завдяки систематичним заняттям за місцем служби, на що відводилося 4 години щотижня. Керівництво стежило за регулярністю та якістю занять, а порушникам, які ухилялися від них, загрожувало посадовими й адміністративними санкціями – аж до пониження на посаді [2, с. 551-552].

Така форма професійної підготовки виявилася виправданою з огляду на примусове за суттю залучення до роботи в органах держбезпеки представників партійно-комсомольського активу. Щоб заповнити понад 670 вакансій, наявних на початок 1938 р. лише в центральному апараті НКВС УРСР, Молдавської РСР та обласних УНКВС, політбюро ЦК КП(б)У за звичкою практично ініціювало набір 660 осіб для роботи в органах державної безпеки. У руслі виконання постанови ЦК КП(б)У «Про працівників для НКВС УРСР для роботи в УДБ» парторганізації відрядили 67 кандидатів та членів ВКП(б). Для постійної роботи на штатних посадах в ОВ НКВС КВО в жовтні 1938 р. ЦК КП(б)У спрямувало 39 кандидатів та членів партії [6, арк. 164-173].

Подібні набори по партійній лінії тривали й надалі.

Та особливу увагу партійне керівництво приділяло формування командного складу органів держбезпеки. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило з цього приводу постанову «Про керівних працівників НКВС УРСР» (9 січня 1939 р.), у якій йшлося про ротацію начальників УНКВС, окремих відділів та управлінь центрального апарату НКВС республіки. Головним мотиваційним чинником нових призначень вважався досвід керівної партійної роботи. Серед

7 щойно призначених очільників обласних управлінь внутрішніх справ жоден не мав досвіду роботи в підрозділах держбезпеки [7, арк. 3-18].

Партійні органи мобілізували на роботу в органи УДБ чекістів запасу.

І все ж більшість новачків, які ставали до роботи в такій специфічній сфері, якою була держбезпека, не мали необхідних знань, умінь і навичок. Аби вирішити цю проблему, НКВС УРСР видав наказ №544 від 26 листопада 1934 р. «Про введення мінімуму обов'язкових знань для оперативно-адміністративного складу НКВС УРСР та місцевих органів». З метою надати цій формі підвищення кваліфікації централізованого характеру НКВС СРСР видав наказ №26 від 20 лютого 1936 р. «Про обов'язкове навчання начальницького складу державної безпеки», яким передбачалася підготовка навчальних планів за трьома предметними циклами: загальноосвітня підготовка, військова підготовка та історія ВКП(б). На виконання наказу Наркомату внутрішніх справ СРСР №14 від 20 січня 1937 р. в апараті й підрозділах створювалися вечірні загальноосвітні курси для начальницького складу органів держбезпеки. Успішне складання підсумкових іспитів бралось до уваги під час атестації працівників на предмет присвоєння чергових військових звань та призначення на посади [3, с. 313].

Забігаючи наперед, зазначимо, що на початку Другої світової війни відчутно зросла потреба в кадрах, а відтак і проблема їхньої підготовки через відповідні навчальні заклади.

Таким чином, комплексні організаційні заходи керівництва держави й республіки дали змогу сформувати дієвий апарат державної безпеки, що цілковито підпорядковувався партійній верхівці й став у її руках надійним політичним інструментом для реалізації терору, соціально-економічної та політичної уніфікації України у міжвоєнний період.

Легітимацію цих дій забезпечували законодавчі та відомчі нормативно-правові акти, що регулювали всі види діяльності органів держбезпеки. Їхній зміст і спрямування програмували партійні директиви, що були обов'язковими до виконання. Їхня деталізація здійснювалась у документах радянських органів та «силових» структур.

Партія тримала під пильним контролем кадрове забезпечення органів державної безпеки. Одночасно з персональними призначеннями практикувався набір комсомольців, кандидатів і членів ВКП(б) на роботу в підрозділи держбезпеки, де вони в різних формах набували вмінь і навичок оперативної роботи.

Список використаних джерел:

1. Вронська Т. Особливості підготовки кадрів органів державної безпеки України в 1920-х – на початку 1940-х рр. Т. Вронська, С. Ляковська // Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: Матеріали круглого столу 19 грудня 2013 р., м. Київ. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 156–197.
2. Лубянка. Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1991. Справочник. авт.-сост.: Н. В. Петров, А. И. Кокурин. Москва: МФД, 2003. 768 с.
3. Окіпнюк В. Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941): історико-правове дослідження. Київ: Вид-во НА СБ України, 2015. 360 с.
4. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 29. Арк. 170–172. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Питання НКВС УРСР» від 5 квітня 1939 р.
5. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 28. Арк. 117–120. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про відбір слухачів для школи зовнішньої розвідки у м. Харків» від 14 жовтня 1937 р.
6. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 30. Арк. 164–173. Постанова ЦК КП(б)У «Про працівників для НКВС УРСР для роботи в УДБ».
7. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 32. Арк. 3–18. Постанова ЦК КП(б)У «Про керівних працівників НКВС УРСР» від 9 січня 1939 р.
8. Окіпнюк В. Т. Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Нац. акад. Служби безпеки України. 2-ге вид., доопр. і доповн. Херсон: ФОП Грінь Д. С. 2017.

**ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
КАФЕДРА ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ПРАВА І ДЕРЖАВИ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
«ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПРАВОВИХ
НАУКОВИХ ЧИТАНЬ»**

**пам'яті
доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України,
член-кореспондента Національної академії
правових наук України
НІНИ РОМАНІВНИ НИЖНИК**

**17 жовтня 2019 року
місто Ірпінь**

УДК 34(477)(063)
3-41

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Шевченко Анатолій Євгенійович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права ННІ права Університету державної фіскальної служби України.

Павлюх Ольга Анатоліївна – старший викладач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права ННІ права Університету державної фіскальної служби України.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Університету державної фіскальної служби України
(протокол № 13 від 20 грудня 2019 р.)

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, установ, організацій та іншої інформації несуть автори матеріалів. Переклади і передруки дозволяються лише за згодою авторів.

3-41

«ІІІ Всеукраїнські правові наукові читання» пам'яті доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, член-кореспондента Національної академії правових наук України Ніни Романівни Нижник: збірник матеріалів / за заг. ред. А. С. Шевченка. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 268 с.

ISBN 978-966-949-297-5

Збірник «ІІІ Всеукраїнських правових наукових читань» містить спогади колег, друзів, учнів та послідовників д.ю.н., професора Н.Р. Нижник, а також матеріали наукових досліджень працівників науково-дослідницьких установ, професорсько-викладацького складу, здобувачів вищої освіти з наукової проблематики, якою займалась Н.Р. Нижник: у сфері державного будівництва, публічного управління, конституційного права, адміністративного права та публічної служби, що знайшли актуалізацію та розвиток у вітчизняній правовій науці, зокрема, завдячуючи численним науковим працям її вдячних учнів і послідовників.

ISBN 978-966-949-297-5

© Університет ДФСУ, 2019
© Автори, 2019
© ТОВ «ТВОРИ», 2019

Камаралі Світлана Євгенівна ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	133
Берестень Артем Валерійович ПРОЦЕС ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ.....	137
Бригінець Олександр Олександрович НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КАТЕГОРІЯ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	141
Антошкіна Валерія Костянтинівна ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТУ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК ОДНОГО ІЗ ВАЖЛИВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОЦЕСУ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	145
Шевченко Анатолій Євгенійович Биба Юрій Володимирович МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	149
Шевченко Анатолій Євгенійович Бадахов Юрій Назірович ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У 30-40-ІХ РОКАХ ХХ СТ.	154
Шевченко Анатолій Євгенійович, Пащенко Дмитро Андрійович РЕЖИМНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	161
Шевченко Дмитро Анатолійович, Павленко Єлизавета Валеріївна СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЖІНОК В УКРАЇНІ.....	166
Богатирьов Іван Григорович Бейгол Аліна Григорівна ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДВКС УКРАЇНИ.....	170
Лоцихін Олександр Миколайович Лаціхін Ірина Михайлівна ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНОЮ КОНТРОЛЮ НАД КОРДОНОМ – НЕОБХІДНА УМОВА ЗУПИНЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ.....	173
Кудін Сергій Володимирович Шевченко Юлія Валеріївна ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ В УСРР У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	175
Зразевський Олександр Володимирович Чекарамів Антон Миколайович РУСЬКА ПРАВДА ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ.....	180